

Nogmaals: Verborgen talenten?

door F. van Heek, C. E. Vervoort, P. van Weeren

In een tweetal artikelen in de 'Sociologische Gids' van juli/augustus 1972¹ wordt één van de belangrijkste konklusies van het Talentenproject, waarover werd gerapporteerd door F. van Heek e.a. in 'Het Verborgen Talent'², ter discussie gesteld. Het gaat hier om de uitkomst, dat 'in de groep goed tot zeer goed voor v.h.m.o. geschikte leerlingen . . . geen of nauwelijks verschil bestaat tussen de beroepsgroepen in doorstroming naar het v.h.m.o.'³. In het artikel van Van Kemenade en Kropman, waarin o.i. de meest fundamentele kritiek geleverd wordt en waartoe wij ons om die reden in eerste instantie even zullen beperken, menen de auteurs te kunnen aantonen, 'dat de boven gereleveerde konklusie . . . – althans de interpretatie die daaraan veelal wordt gegeven – tot op zekere hoogte een artefact is van de wijze waarop 'schoolgeschiktheid' in het betreffende onderzoek is geoperationaliseerd.'⁴

Het betoog van de beide auteurs kan a.v. worden samengevat. In het Talentenproject zijn de leerlingen, die in het schooljaar 1964/'65 in de zesde klas van het basisonderwijs zaten, ingedeeld in 'kansgroepen' (waarbij 'kans' betekent 'kans van slagen op het v.h.m.o.') op basis van zogenaamde predictiescores, die zijn opgebouwd uit een aantal onderdelen, waarvan is aangetoond dat zij samenhangen met de prestaties op het v.h.m.o. 'Het feit echter, dat in deze predictiescores en de daarop gebaseerde kansgroepen zowel testgegevens als milieugegevens zijn verwerkt, maakt deze scores ons inziens ongeschikt voor het toetsen van veronderstellingen omtrent de invloed, die schoolcapaciteiten enerzijds en milieufactoren anderzijds ook onafhankelijk van elkaar uitoefenen op de doorstroming van leerlingen naar het v.h.m.o.'⁵ Om nu een dergelijke analyse wel mogelijk te maken zijn – met betrekking tot een proportioneel sub-sample uit dezelfde populatie als die van het Talentenproject – 'prestatiescores' berekend, waarbij de expliciete school- en milieugegevens buiten beschouwing zijn gelaten.⁶ Vervolgens worden aan elkaar gerelateerd sociaal milieu, de prestatiescore en de schoolkeuze.⁷ Het resultaat is dat er een samenhang tussen sociaal milieu en doorstroming

¹ A. H. Boon van Ostade, Het milieu en de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs in Nederland, *Sociologische Gids*, 19, 4, pp. 211-218; J. A. van Kemenade, J. A. Kropman, Verborgen talenten? Kritische kanttekeningen bij een onjuiste interpretatie, *Sociologische Gids*, 19, 4, pp. 219-228.

² Boom, Meppel, 1972², verder aangehaald als VT.

³ VT, p. 150.

⁴ Van Kemenade en Kropman, p. 220.

⁵ Van Kemenade en Kropman, p. 221.

⁶ Zie voor de samenstelling van predictie- en prestatiescores Tabel 2 in het artikel van Van Kemenade en Kropman, p. 221.

⁷ Zie Tabel 5 in genoemd artikel, p. 224.

naar het v.h.m.o. blijft bestaan, wanneer de invloed van de schoolcapaciteiten (tot uitdrukking komend in de prestatiescores) wordt 'uitgeschakeld'. Verdere analyse brengt aan het licht, 'dat bij leerlingen in de zesde klas van het basisonderwijs, die vrijwel gelijke schoolprestaties leveren, milieufactoren de doorstroming naar het v.h.m.o. sterk beïnvloeden ten nadele van kinderen uit de 'lagere' sociale milieus.'⁸

De vraag is nu in hoeverre deze konklusie, waarvan wij de juistheid zonder meer erkennen, in strijd is met de eerdervermelde konklusie, dat in de groep goed tot zeer goed voor v.h.m.o. geschikte leerlingen geen of nauwelijks verschil bestaat tussen de beroepsgroepen in doorstroming naar het v.h.m.o. Wij zijn van mening dat dit niet het geval is en dat het ook niet juist is onze konklusie op te vatten als een artefact van de wijze waarop 'schoolgeschiktheid' in het Talentenproject is geoperationaliseerd.

Wat houdt de term 'schoolgeschiktheid', zoals deze in het doorstromingsonderzoek van het Talentenproject wordt gehanteerd, precies in? Op p. 126 van 'Het Verborgene Talent' wordt gekonstateerd, dat het noodzakelijk was in het Talentenproject vooral aandacht te besteden aan de overgang lager onderwijs – voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. 'Bij deze overgang zouden de sterkste belemmeringen in de doorstroming van talenten optreden, met name van talenten uit lagere milieus. Gezien deze belemmeringen zou juist op dit punt een reserve aan talenten ontstaan. Om deze reserve aan talenten te kunnen bepalen, moest het begrip 'talent' operationeel worden gedefinieerd. Deze definitie is gevonden in de omschrijving: een kind is een 'talent' als hij of zij geschikt is om het v.h.m.o. met een redelijke kans op succes te doorlopen . . . Met deze definitie is het begrip 'schoolgeschiktheid' ingevoerd.' Het begrip 'redelijke kans' wordt vervolgens in de loop van het desbetreffende hoofdstuk van 'Het Verborgene Talent' (IIIE, Uitkomsten van het psychologisch onderzoek omtrent milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid in Amsterdam, Twente, Friesland en Noord-Brabant) nader toegelicht. 'Schoolgeschiktheid' is in het Talentenproject dus de kans op een succesvol doorlopen van het v.h.m.o. Die kans hangt niet alleen samen met het prestatieniveau van een leerling, zoals dat in de testresultaten tot uitdrukking komt, maar ook met de school- en milieugegevens, die deel uitmaken van de prediktieformule. Het is volkomen geoorloofd, zoals Van Kemenade en Kropman gedaan hebben, uit te gaan van de prestaties van de leerlingen en vervolgens te onderzoeken in hoeverre milieufactoren de overgang naar het v.h.m.o. beïnvloeden bij leerlingen met een vrijwel gelijk prestatieniveau, maar zij kiezen dan wel een ander uitgangspunt dan dat, waarvoor in het Talentenproject is gekozen, t.w. kans op een succesvol doorlopen van het

⁸ Van Kemenade en Kropman, p. 227.

v.h.m.o.

Het Talentenprojekt ging van dit 'sukcesvol doorlopen van het v.h.m.o.' uit, omdat, wil men de selectie voor dit onderwijs hervormen, men eerst dient te weten welke factoren bij het bestaande systeem een suksesvol doorlopen beïnvloeden. Dit was van des te meer belang, daar in het begin van de zestiger jaren in de desbetreffende literatuur gesuggereerd werd, dat onder de bestaande omstandigheden een zeer groot percentage van de intelligente arbeiderszoons, die het lager onderwijs verlieten wel v.h.m.o. hadden kunnen verwerken, maar toch dit onderwijs niet gingen volgen.⁹ Deze visie suggereerde tevens in het beleidsvlak, dat met wat voorlichting en meer financiële faciliteiten de doorstroming – bij handhaving van het bestaande systeem – sterk bevorderd zou kunnen worden. De resultaten van het Talentenprojekt hebben de onjuistheid van deze mening duidelijk aangetoond: bovengenoemde halve maatregelen zijn niet voldoende en alleen ingrijpende veranderingen, met name ook op het niveau van het kleuter- en basisonderwijs, kunnen een doorstroming vanuit het lagere milieu in belangrijke mate stimuleren.

De kans op v.h.m.o.-sukses is, zo kan uit een vergelijking van de resultaten van Van Kemenade en Kropman met die van het Talentenprojekt worden afgeleid, voor kinderen uit de 'lagere' sociale milieus – ook al wekken hun studiekapaciteiten aan het eind van het basisonderwijs bepaald andere verwachtingen – aanzienlijk geringer dan voor kinderen uit de overige milieus. Dat is geen nieuw gegeven: uit de C.B.S.-publicatie 'Schoolloopbaan van de leerlingen bij het v.h.m.o. (generatie 1949)' blijkt, dat van de leerlingen (jongens) uit hoger milieu 39 % zonder einddiploma vertrekt, van de arbeiderskinderen 55 % (bij de meisjes resp. 39 % en 57 %) – waarbij uiteraard in aanmerking moet worden genomen dat zich onder de leerlingen uit hoger milieu een relatief groter percentage bevindt voor wie het v.h.m.o. op grond van hun prestatieniveau te hoog gegrepen is dan onder de leerlingen uit arbeidersmilieu.¹⁰ In de prediktiescore is de grotere kans van arbeiderskinderen om ondanks een gunstige studieprognose toch het v.h.m.o. zonder einddiploma te verlaten meegenomen, in de prestatiescore niet – dat is het verschil in de aanpak Van Kemenade/Kropman en die van het Talentenprojekt.

Dat uit 'Het Verborgen Talent' verkeerde konklusies werden en worden getrokken, zoals Van Kemenade en Kropman menen, is niet onmogelijk. Evenmin dat 'Het Verborgen Talent' hiertoe door 'een minder consistent ge-

⁹ VT, p. 35.

¹⁰ Vgl. Tabel 27 op p. 64 van de Bijlage van de genoemde C.B.S.-publicatie; tevens Tabel 1 in het artikel van Van Kemenade en Kropman, p. 219.

gebruik van termen als 'schoolgeschiktheid', 'begaafdheid' en 'behoren tot een bepaalde kansgroep' sterk aanleiding geeft'¹¹, al zouden enkele bewijspplaatsen deze bewering bepaald niet ontsierd hebben. Het boek heeft, zoals in het woord vooraf wordt opgemerkt, het karakter van een 'reader' en niet alle auteurs hanteren strikt dezelfde terminologie. Wel willen wij erop wijzen, dat in de gedeelten die betrekking hebben op het doorstromingsonderzoek, dat deel uitmaakte van het Talentenprojekt en in de hierop betrekking hebbende konklusies de term 'schoolgeschiktheid' steeds gehanteerd is in overeenstemming met de in het voorgaande gegeven omschrijving.¹² Bovendien wordt op p. 34 van 'Het Verborgene Talent' een onderscheid gemaakt tussen parate en potentiële schoolgeschiktheid. De parate schoolgeschiktheid is de mate van schoolgeschiktheid die op het moment van onderzoek bij de betreffende scholier aanwezig is; deze wordt uitgedrukt in de kans om een volgende onderwijsfase met sukses te doorlopen. De potentiële schoolgeschiktheid is een theoretische gedachtenkonstruktie, die een schatting van de kans op schoolsukses geeft onder optimale pedagogische en didaktische omstandigheden. In het vervolg van het boek wordt er steeds de nadruk op gelegd dat de resultaten van het doorstromingsonderzoek betrekking hebben op de parate schoolgeschiktheid, m.a.w. er worden weliswaar geen uitspraken gedaan die verder reiken dan die, waartoe de operationele definitie van 'schoolgeschiktheid' in staat stelt, maar tevens wordt het vermoeden uitgesproken dat daarmee het laatste woord over de doorstroming niet gezegd is, juist vanwege de beperkingen die in de operationele definitie liggen opgesloten.

Wie het boek zorgvuldig leest kan, ook al heeft hij 'geen of slechts een oppervlakkig inzicht... in de wijze waarop de 'prediktiescores' zijn samengesteld',¹³ moeilijk tot een andere konklusie komen dan die welke ook in 'Het Verborgene Talent' met zoveel woorden wordt vermeld, nl. 'dat in de voor het tegenwoordige doorstromingsbeleid zo belangrijke overgangsfase l.o.-v.h.m.o. – zeker wat de jongens betreft – slechts geringe reserves aan parate schoolgeschiktheid voor v.h.m.o. aanwezig zijn, dat wil dus zeggen scholieren, die v.h.m.o. met een goede kans van slagen zouden kunnen volgen, maar dit niet doen.'¹⁴ Verdergaande konklusies blijven voor rekening van degenen die ze trekken.

Van Kemenade en Kropman hebben, naar onze mening overtuigend, aangetoond, dat bij de overgang l.o.-v.h.m.o. (tegenwoordig dus v.w.o.) milieu-

¹¹ Van Kemenade en Kropman, p. 227.

¹² Vgl. bijv. de formuleringen op p. 289 en p. 341 van VT.

¹³ Van Kemenade en Kropman, p. 227.

¹⁴ VT, p. 341.

faktoren een niet onbelangrijke rol spelen, waardoor met name arbeiderskinderen met goede schoolcapaciteiten niet op het v.h.m.o. terechtkomen. Bij het in het Talentenproject gehanteerde geschiktheidskriterium is er rekening mee gehouden dat vooral bij arbeiderskinderen de aanwezigheid van goede schoolcapaciteiten (blijkbaar) niet voldoende is voor een succesvolle v.h.m.o.-schoolloopbaan. We wilden nagaan welke omstandigheden ervoor verantwoordelijk waren dat zelfs arbeiderskinderen, van wie verwacht mocht worden dat ze het v.h.m.o. met een behoorlijke kans op succes zouden doorlopen, niet (direkt) op het v.h.m.o. terechtkwamen. Eén van de voornaamste resultaten van het doorstromingsonderzoek was, dat bij een zo 'streng' geschiktheidskriterium als door ons aangelegd, er nagenoeg geen arbeiderskinderen waren, die al niet naar het v.h.m.o. gingen.

Het zou voor ons mogelijk zijn geweest een andere operationele definitie van 'schoolgeschiktheid' te kiezen, bijv. één, uitsluitend gebaseerd op prestatiegegevens. Het voordeel daarvan zou geweest zijn dat we een beter zicht gekregen hadden op 'het verlies aan talent aan het eind van de lagere school' (om in de terminologie van het Talenproject te blijven), plus de mogelijkheid van een zuiverder vergelijking tussen kinderen uit uiteenlopende milieus met vrijwel gelijke schoolcapaciteiten (op de wijze als Van Kemenade en Kropman dit nu gedaan hebben), het nadeel echter dat een prestatiescore sec niet zo'n goede voorspeller is van de kans op succes op het v.h.m.o. We zijn verheugd dat we een keuze gemaakt hebben, die het uiteindelijk mogelijk gemaakt heeft het één te doen en het ander niet te laten en we zijn Van Kemenade en Kropman dankbaar voor de waardevolle aanvulling, die zij op de resultaten van het Talentenproject geleverd hebben. Het voorgaande moge ook gelden als antwoord op het artikel van Boon van Ostade, in zoverre ook in dat artikel kritiek geleverd wordt op het in het Talentenproject gehanteerde geschiktheidskriterium. Op enkele punten willen we nog even nader ingaan.

Boon van Ostade vergelijkt de resultaten van een drietal projecten, die betrekking hebben op de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs en komt tot de konklusie 'dat de afwezigheid van een verband tussen milieu en doorstroming naar het v.h.m.o. bij gelijk houden van geschiktheid in het Talentenproject verklaard kan worden door een niet reële beperking tot de 12 % meest geschikten. Wanneer een juist percentage van 22 % wordt aangehouden dan blijkt ook in dit project een verband tussen milieu en doorstroming bij gelijke geschiktheid.'¹⁵

Waarom is nu de beperking tot 12 % niet reëel en waarom is 22 % een juist percentage? Dat is, zegt Boon van Ostade, omdat het percentage leer-

¹⁵ Boon van Ostade, p. 217.

lingen dat overgaat van het basisonderwijs naar het v.h.m.o. toegenomen is van 10 % in 1950 tot 20 % in 1967.¹⁶ Maar, 'zoals bekend is de kans op het behalen van het einddiploma-v.h.m.o., voor de groep leerlingen, die het v.h.m.o. binnenkomt in het eerste leerjaar, ongeveer 50 %.'¹⁷ Dus, even afgezien van het feit dat Boon van Ostade het hier doet voorkomen alsof de in het Talentenproject gehanteerde voorspellingsscore-v.h.m.o. min of meer uit de lucht gegrepen is, lijkt de 12 % 'geschikten' nog helemaal niet zo'n gekke benadering.¹⁸

Terecht merkt Boon van Ostade op, dat de discussie over het verband tussen overgang en milieu zich verplaatst naar de uitspraak over het aantal geschikte leerlingen voor het v.h.m.o. 'Wanneer alleen de uitgesproken geschikte leerlingen worden aangewezen dan is er geen verband; wanneer echter alle leerlingen, die met sukses de basisschool hebben gevolgd als geschikt worden beschouwd, dan is er wel duidelijk een verband aantoonbaar.'¹⁹ Natuurlijk heeft iedereen volledig het recht alle leerlingen, die met sukses de basisschool hebben doorlopen, als geschikt voor v.h.m.o. te beschouwen. Alleen veronderstelt dat dan een ander v.h.m.o. dan het ten tijde van het Talentenproject bestaande.

Wij zijn uitgegaan van het v.h.m.o., zoals het in de eerste helft van de zestiger jaren funktioneerde; daarop was ons geschiktheidskriterium gebaseerd, daarvoor gelden ook de konklusies van het psychologisch onderzoek – zij gaan op 'gegeven de huidige structuur van het v.h.m.o.', zoals op p. 150 van 'Het Verborgen Talent' uitdrukkelijk staat vermeld. Boon van Ostade heeft ons niet kunnen overtuigen dat we er onjuist aan gedaan hebben een 'streng' geschiktheidskriterium te gebruiken. Eigenlijk is dit niet juist geformuleerd: wij hebben niet willekeurig een geschiktheidskriterium gekozen, we hebben geprobeerd de criteria die het v.h.m.o. destijds zelf aangelegde zo goed mogelijk te benaderen.

Boon van Ostade doet het voorkomen alsof in "Het Verborgen Talent' nauwelijks iets te vinden is over de wijze waarop die benadering tot stand gekomen is.²⁰ Ook dat is niet juist: op p. 127 van 'Het Verborgen Talent' is een samenvatting te vinden van de wijze waarop de 'schoolgeschiktheid' in het Talentenproject is bepaald.²¹ Voor de voor- en nadelen van onze ope-

¹⁶ Boon van Ostade, p. 216.

¹⁷ VT, p. 128.

¹⁸ In feite gaat het hier niet om 12 % 'geschikten', maar om de leerlingen in de kansgroepen A en B. Zie VT, p. 130 en Boon van Ostade, p. 216.

¹⁹ Boon van Ostade, p. 216.

²⁰ Vgl. de opmerkingen op de pp. 214, 216.

²¹ Op p. 127 van VT wordt in noot 75 bovendien voor meer informatie ver-

rationele definitie verwijzen we naar het slot van ons kommentaar op het artikel van Van Kemenade en Kropman.

Tenslotte: Boon van Ostade veronderstelt dat er bij het Talentenproject sprake is geweest van een 'reactie-effekt', doordat de schoolhoofden op de hoogte waren van de testresultaten.²² Die veronderstelling is niet juist: ten tijde van de schoolkeuze waren de schoolhoofden niet op de hoogte van de resultaten van het psychologisch onderzoek. Wij betwijfelen de door Boon van Ostade aangenomen invloed van het onderzoek op de overgang naar het voortgezet onderwijs dan ook ten zeerste.

Verborgen konklusies? Replik.

door J. A. Kropman

Los van alle technische bijzonderheden en populair geformuleerd kan de discussie tussen Van Heek en zijn medewerkers en ons als volgt worden weergegeven.

Onze konklusie: als we kijken naar de leerlingen, die het 'goed doen' op de lagere school, dan blijkt dat kinderen uit de lagere sociale milieus minder naar het v.h.m.o. gaan dan kinderen uit de hogere milieus. Het milieu speelt dus een rol bij de schoolkeuze, ook ongeacht de prestaties in de zesde klas. Van Heek: akkoord, maar als die 'goede' leerlingen uit de lagere milieus naar het v.h.m.o. zouden zijn gegaan (in gelijke mate als de 'goede' leerlingen uit de hogere milieus), zouden ze daar toch veelal 'mislukt' zijn, dat wil zeggen niet verder zijn gekomen dan de eerste klas (de voorspellingsscores, die Van Heek gebruikt zijn voorlopig 'geijkt' op het schoolsukses in het eerste leerjaar van het voortgezet onderwijs).

Deze konklusie kunnen we op grond van ons onderzoek (nog) niet bevestigen of ontkennen; we hopen in de volgende fase van ons onderzoek hier verder op in te gaan, wanneer we gegevens hebben over de wijze waarop de leerlingen van de 'generatie 1965' door het voortgezet onderwijs heen-gestroomd zijn (met meer of minder sukses, met of zonder 'overstappen, uitvallen of achterblijven').

Voorlopig kunnen we aannemen, dat milieufactoren van invloed zijn op:

- de prestaties op de lagere school;
- de keuze van het type voortgezet onderwijs (ook ongeacht de schoolprestaties);
- de prestaties op het voortgezet onderwijs, dit alles ten nadele van kinderen

wezen naar N.D.T. Nederlandse Onderwijs-Differentiatie Testserie, dl. 1, 2 en 3. Groningen, Wolters, 1965.

²² Vgl. pp. 212, 217 en punt c op p. 218.

uit de lagere sociale milieus.

Wij blijven van mening dat de laatste twee konklusies in de bundel van Van Hek en zijn medewerkers teveel verborgen zijn gebleven door het gebruik van een prediktiescore, waarin prestatiegegevens en milieugegevens zijn gekombineerd.

De suggestie dat er na het lager onderwijs geen 'talenten' ongebruikt blijven geldt alleen, wanneer onder 'talent' (of schoolgeschiktheid) ook begrepen wordt: het behoren tot een hoger sociaal milieu.

Uitgaande van het bestaande onderwijssysteem kan dit – helaas – als een adequate definitie van talent worden beschouwd.